

Сања Златановић

Етнографски институт САНУ, Београд
sanja.zlatanovic@ei.sanu.ac.rs

Град у Србији и Бугарској: компаративно ишчитавање актуелних процеса

Увод у темат*

Темат је посвећен истраживањима савременог града у Србији и Бугарској. Он се састоји из шест радова и нуди компаративну перспективу актуелних друштвених процеса у две суседне балканске земље, које повезују многобројна искуства, опредељена историјским и политичким токовима. Упоредна истраживања друштвених кретања омогућују продубљеније разумевање и праћење глобалних процеса. У данашњем, све више глобализованом и глокализованом свету, градови доживљавају нагле промене, или прецизније – промене се ту најизразитије читавају. Истраживачки фокус темата је на динимици савременог града, на процесуалности и променама његових друштвених пракси.

Кључне речи:

град, Србија,
Бугарска, урбана
антропологија,
урбанизација,
глобализација,
глокализација,
културно наслеђе,
идентитет

Урбана антропологија (антропологија града) је релативно нова субдисциплина унутар социо-културне антропологије. Она је почела да се полако оформљује тек током 50-их и 60-их година двадесетог века (Engle Merry 1997, 479). Истраживања урбаних феномена су све до 70-их година прошлог века била углавном ексклузивно подручје социологије. Социокултурна антропологија је повезивана са проучавањем незападних друштава и култура, тзв. „примитивних“, „трибалних“ и фолклорних. Померање и проширивање њеног истраживачког фокуса на урбане феномене, стварало је отпоре и изазивало оштре полемике како унутар саме антропологије, тако и међу социолозима

---

* Текст је резултат рада на пројектима: *Мултиетничитет, мултикултуралност, миграције – савремени процеси* (бр. 177027), који при Етнографском институту САНУ финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и *Савремени град у Србији и Бугарској: процеси и промене*, који се реализује у оквиру билатералне сарадње Етнографског института САНУ и Института за етнологију и фолклор са музејем БАН.

(Prato & Pardo 2013, 80–81). Свакако, урбана антропологија развијала се под утицајем социолошких парадигми, каква је, на пример, дистинкција урбано / рурално; посебно је на њу утицала тзв. Чикашка школа (ibid., 81–83). Истраживачка усмереност ка граду стављала је у фокус методолошке проблеме и изазове (мале заједнице и ограничени локални контекст / комплексно друштво), који су водили критичком преиспитивању самих основа дисциплине. Глобалне друштвене промене, а пре свега убрзана урбанизација, форсирале су проширивање методолошких приступа класичне антропологије (повезивање макропроцеса и микропроцеса) и етаблирање урбане антропологије, која је данас, без икакве дилеме, прихваћена као „права“ антропологија (ibid., 94–97, 100).

Различите традиције етнологије југоисточне Европе имале су своје специфичне развојне токове, али су такође биле усмерене на проучавање малих заједница и сеоског друштва. Интензивнија истраживања града овде су почела знатно касније него у земљама западне и средње Европе (Rot 2012, 99). Ипак, уколико занемаримо строге дисциплинарне границе и развојна трвења, о балканским градовима можемо пронаћи вредне студије већ на почетку двадесетог века. У науци у Србији се о одређеном граду писало из угла антропо-географије: разматрана су питања његовог географског положаја, формирања, развоја, величине (просторне и демографске), па и етничког састава.¹

Етнолошка усмереност ка граду као терену добија на интензитету захваљујући истраживањима сарадника Етнографског института САНУ окупљених око пројекта о преображају приградских насеља Београда, Крушевца, Лесковца, Пирота и Новог Пазара (1976–1980). Насеља у околини Београда, територијално повезана с њим, мењају карактер од сеоских у градска услед великог прилива становништва и урбанизације (Бандић 1979)² – процеса који су били карактеристични за истраживани период социјализма. У потоњим етнолошким радовима град као место и фокус теренских истраживања добија све већи значај. Будући комплексан ентитет, град отвара широки спектар тема и проблема. Ипак, феноменима који представљају дистинктивне карактеристике града и живота у њему, посвећен је само одређен број студија. Истраживање поткултурâ у Београду је пионирски рад посвећен специфично урбаној симболичкој пракси (Прица 1991). Монографија о просторном понашању у Дубровнику такође утире пут урбаној антропологији у Србији (Вучинић Нешковић 1999).³

Године 2005. је у Београду одржана конференција *Urban Life and Culture in Southeastern Europe*, у организацији Филозофског факултета Универзитета у Београду и *International Association for Southeast European Anthropology* (InASEA), на којој је било изложено око 140 радова заснованих на истражи-

---

¹ Узоран пример представља студија о граду Гњилану (Урошевић 1931).

² О истраживањима приградских насеља в. и друге радове у овом зборнику (1979), као и у Зборнику радова ЕИ САНУ (Влаховић 1984).

³ В. и друге радове ове ауторке.

вањима савремених градова југоисточне Европе.⁴ У раду ове конференције учествовао је и већи број истраживача из Србије и Бугарске. Одабрани радови публиковани су у два броја часописа *Ethnologia Balkanica* (Roth & Vučinić Nešković 2005; Roth & Brunnbauer 2006).

У домаћој етнологији разматрани су актуелни друштвени процеси у малим градовима на периферији земље – у Врању (Златановић 2009) и Бору (Стојменовић 2013). Актуелним и акутним проблемима програмирања нематеријалног културног наслеђа града посвећена су истраживања Мирославе Лукић Крстановић⁵ (Лукић Крстановић & Дивац 2012). Срђан Радовић, аутор двеју нових монографија у области урбане антропологије, истражује политике идентитета у конструкцији јавног простора и културног наслеђа, читајући град као текст (Radović 2013; Радовић 2014).

У Бугарској је платформу за истраживање градске културе поставио етнограф Георги Георгиев низом радова, а посебно монографијом о Софији и њеном становништву (1983). Седам томова едиције *Проблеми на българската градска култура*, које је приредила Гатја Симеонова изашло је у форми зборника радова у периоду од 1998. до 2012. године (Симеонова 1998–2012). Ова ауторка је објавила и две монографије посвећене специфично градским темама (Симеонова 2000; Симеонова 2010).

* * *

Етнографски институт САНУ и Институт за етнологију и фолклор са Етнографским музејем БАН дужи низ година негују веома успешну билатералну сарадњу у оквиру међуакадемијске сарадње САНУ и БАН, која је резултирала већим бројем конференција, зборника радова, студијским боравцима истраживача и сл. Животни циклус, свакодневица и постсоцијализам били су широко конципирани проблемски оквири компаративних истраживања. У склопу њих је значајно место добио град, те је 2001. године у Београду одржана друга српско-бугарска конференција *Обичаји животног циклуса у градској средини*. Један од резултата ове конференције је зборник радова под истим називом (Дивац 2002). Настављајући истраживања и промишљања већ отворених тема, покренут је пројекат *Савремени град у Србији и Бугарској: процеси и промене* (2014–2016), којим руководе Мирослава Лукић Крстановић и Ана Лулева.

Бугарска и Србија су суседне балканске земље у различитим фазама процеса европеизације (Бугарска је чланица ЕУ од 2007. године, Србија ради на томе). Две суседне земље повезују многобројна искуства, опредељена историјским и политичким токовима, те су упоредна истраживања савремених друштвених процеса научно релевантна и неопходна. У данашњем, све више глобализованом и глокализованом свету, градови доживљавају нагле промене,

---

⁴ Публикована је обимна књига апстраката: Vučinić Nešković & Brunnbauer 2005.

⁵ Мирослава Лукић Крстановић је ауторка већег броја радова усмерених на разумевање урбаних феномена (спектакла и сл.).

или прецизније – промене се ту најизразитије читавају. Неслућено убрзање и интензитет различитих врста процесâ, Ериксен сажима синтагмом „прегрејани свет“ [an overheated world] (Eriksen 2015). Промене су брзе, неравномерне и са неочекиваним последицама (op. cit.). Како примећује Дејзингс, у ери глобализације старе поделе и хијерархије бледе, па се и дихотомија урбано / рурално замагљује и губи на значају (Duijzings 2013, 17, 20).

Темат се састоји из шест радова и нуди компаративну перспективу актуелних друштвених процеса. У истраживачком фокусу се нашао мали град. Рад Соње Петровић, иако је посвећен анализи сећања на предратни Београд, потврђује ову оријентацију већ у самом наслову – „и град и варош“. Више пута помињана опозиција урбано / рурално имплицира строгу дистинкцију. У пракси се између ова два пола налазе различите варијанте малих градова, које ублажавају овако строгу поделу (уп. Кабицкий 2014, 88). Проблеми повезани са заштитом и презентацијом културног наслеђа и туристички потенцијали града су такође предмет разматрања радова овог темата. Истраживачки фокус радова је на динимици савременог града, на процесуалности и променама његових друштвених пракси.

Ана Лулева разматра проблем живљења у малом граду Несебару на југоистоку Бугарске, који је од 1983. године на УНЕСКО листи светског наслеђа. Заштита, управљање и презентација културног наслеђа Несебара су веома комплексна питања, која додатно усложњава проблем колизије са интересима његових житеља. Ауторка анализира међусобне односе различитих друштвених актера – државне управе, општинске власти и локалног становништва (унутар којих, опет, постоје групе супротстављених интереса). У игри су индустрија туризма, економски интереси инвеститора, корумпиране институције, цивилно друштво...

Иванка Петрова је истраживање обављала у Белоградчику, малом граду на крајњем северозападу Бугарске. Петрова истражује како се локални друштвени и културни ресурси користе у раду једног породичног предузећа у сфери туризма (угоститељства). Ауторка тражи одговор на питање на који начин се чланови предузећа идентификују са градом и његовом културом, те како се рад предузећа уклапа у локални контекст Белоградчика. У фокусу овог рада су актуелне друштвене праксе: локална урбана економија (туристичка и сервисна) и производња и конструкција слика и симбола.

Рад Милене Беновске Сабкове је посвећен анализи процеса идентификације Бугара муслимана (Помака) у малом планинском и пограничном граду Златограду, на крајњем југу Бугарске. Ауторка указује на флуидност етничких и религијских граница (муслимани / хришћани) и на њихово превазилажење од стране Бугара муслимана. Хришћански идентитет се опажа као престижнији у постојећој етничкој и верској класификацији. Рад фокусира многе актуелне проблеме културног наслеђа (отварање Етнографског комплекса под отвореним небом) и идентификацијâ у пограничним зонама.

У широко оцртаном интерпретативном кругу Љиљана Гавриловић разматра проблеме препознавања и заштите нематеријалног културног наслеђа града. Ова ауторка даје критички осврт на досадашњу праксу примене Конвенције о заштити нематеријалног културног наслеђа, која је претежно заснована на чувању предмодерних елемената, а с намером да се размотре могућности конципирања ширег и динамичнијег оквира за примену Конвенције на урбана наслеђа.

Следи рад Соње Петровић у коме се разматрају одабрани фрагменти из аутобиографских сећања Ђорђа Трифуновића (рођ. 1934), професора у пензији Филолошког факултета Универзитета у Београду. Овај рад дочарава слику прерастања Београда из малог у велики град, бојећи је јарким бојама односа центра и периферије, места и простора, слободе кретања и свакодневице.

Поглед на провинцијални и погранични град Зајечар заокружује темат. Дејан Крстић разматра актуелне друштвене и политичке процесе у малом граду на истоку Србије, у близини границе с Бугарском (тешка економска ситуација и незапосленост становништва, неадекватна и корумпирана локална власт, депопулација, специфичности идентификација у пограничној и периферној области, али и значајни туристички потенцијали које овај град нуди). Крстићев рад у многим аспектима кореспондира са радовима бугарских ауторки.

Надамо се да су радови у овом темату отворили простор за нова, креативна и динамична промшљања града (урбаног наслеђа, процеса идентификација у урбаним пограничним подручјима, узбудљиве игре глобалног и локалног, значаја животних прича...). Ауторкама и аутору радова, као и рецензентима који морају остати анонимни, изражавам најтоплију захвалност за уложени труд и исказану добру вољу. Велику захвалност дугујем колегици Мирослави Лукић Крстановић и колеги Срђану Радовићу на конструктивним сугестијама, подршци и помоћи у свим фазама припреме овог темата.

Литература:

- Бандић, Душан. 1979. Неке новије промене у животу и култури становништва околине Београда. *Зборник радова ЕИ САНУ*, књ. 9: 1–105. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Влаховић. Петар (ур.) 1984. *Зборник радова ЕИ САНУ*, књ. 14–16. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Вучинић Нешковић, Весна. 1999. *Просторно понашање у Дубровнику: антрополошка студија града са ортогоналном структуром*. Београд: Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
- Георгиев, Георги. 1983. *Софија и софијанци 1878–1944*. Софија: Наука и изкуство.

- Дивац, Зорица (ур.). 2002. *Обичаји животног циклуса у градској средини*. Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 48.
- Златановић, Сања. 2009. Књижевно дело Боре Станковића и Врање: идентитетске стратегије, дискурси и праксе, *Гласник Етнографског института САНУ* LVIII/1: 51–69.
- [Кабиску] Кабицкий, Михаил Евгеньевич. 2014. Феномен малог града / посёлка у Южной Европе: к постановке проблемы. В. *Малые города — большие проблемы. Социальная антропология малого города*. (М. Е. Кабицкий, О. Ю. Артёмова, М. Ю. Мартынова, ред.), 87–116. Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, Российская академия наук.
- Лукић Крстановић, Мирослава & Дивац, Зорица. 2012. Програмирање нематеријалног културног наслеђа града. Парадигме и перцепције. *Гласник Етнографског института САНУ* XL/2: 9–23.
- Прица, Инес. 1991. *Омладинска поткултура у Београду: симболичка пракса*. Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 34.
- Радовић, Срђан. 2014. *Београдски одоними*. Београд: Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 81.
- Симеонова, Гатя (ред.). 1998–2012. *Проблеми на българската градска култура*, том 1-7 (*Възрожденският град*. т. 1. София: ДИОС; *Институции-създатели на нова духовност*. т. 2. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“; *Етнография на българския град*. т. 3. София: „Векове“; *Личността между усилието и резултата в утвърждаването на българската градска култура*. т. 4. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“; *В търсене на етнографски подход при изучаването на града по българските земи*. т. 5. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“; *Градът: средоточие на функции*. т. 6. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“; *Градът: обживяване на пространството*. т. 7. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“)
- Симеонова, Гатя. 2000. *Театърът на българите (През погледа на етнографа)*. София: ДИОС.
- Симеонова, Гатя. 2010. *Във славен град живеем ний. Етнологски поглед към Русе*. Търново: „Фабер“.
- Стојменовић, Драган (ур.). 2013. *Добро је за мишљење, али је компликовано за јело: недовољно јасни појмови и појаве нашег завичаја, тумачени из угла етнологије и антропологије*. Бор: Народна библиотека Бор, Завичајно одељење.
- Урошевић, Атанасије. 1931. Гњилане. *Гласник српског географског друштва*, св. XVII, 38–51. (Београд)

* * *

- Vučinić Nešković, Vesna & Brunnbauer, Ulf. 2005. *Urban Life and Culture in Southeastern Europe: Abstracts*. Belgrade: School of Philosophy University of Belgrade.
- Duijzings, Ger. 2013. Introduction. In: *Global Villages: Rural and Urban Transformations in Contemporary Bulgaria*, edited by Ger Duijzings, 1-31. London & New York: Anthem Press.
- Engle Merry, Sally. 1997. Urban Anthropology. In: *The Dictionary of Anthropology*, edited by Thomas Barfield, 479–480. Oxford & Malden: Blackwell Publishers.
- Eriksen, Thomas Hylland. 2015. An Overheated World.
<http://www.uio.no/overheating>;
<http://www.sv.uio.no/sai/english/research/projects/overheating/publications/overheated-world.pdf> (mart 2015)
- Prato, Giuliana B. & Pardo, Italo 2013. Urban Anthropology. *Urbanities*, vol. 3, No 2: 80–110.
- Radović, Srđan. 2013. *Grad kao tekst*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Rot, Klaus. 2012. *Od socijalizma do Evropske unije: ogledi o svakodnevnom životu u jugoistočnoj Evropi*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Roth, Klaus & Vučinić Nešković, Vesna (eds.). 2005. *Ethnologia Balkanica* 9.
- Roth, Klaus & Brunnbauer, Ulf (eds.). 2006. *Ethnologia Balkanica* 10.

Sanja Zlatanović

The Town in Serbia and Bulgaria: a Comparative Reading of Current Processes. Introduction

The topic of this volume is a result from *The Contemporary City in Serbia and Bulgaria: Processes and Changes*, a bilateral project of the Institute of Ethnography of the Serbian Academy of Sciences and Arts and the Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum of the Bulgarian Academy of Sciences (2014-2016). The six papers offer a comparative view of current social processes in two neighbouring Balkan countries, linked by numerous historical and political experiences. Comparative research into societal trends enables a more thorough understanding and monitoring of global processes. In today's increasingly globalised and glocalised world, towns experience sudden changes and it is in the towns that these changes are most vividly to be seen. The focus of our research is on the dynamism of the contemporary town, on processuality and changes in societal practices.

Key words:

town, Serbia, Bulgaria, urban anthropology, urbanization, globalization, glocalization, cultural heritage, identity

Ana Luleva examines life in the small town of Nessebar in southeast Bulgaria, which has been on the UNESCO World Heritage list since 1983. The protection, management and presentation of Nessebar's cultural heritage are highly complex issues, further complicated by the problem of collision with the interests of the inhabitants. The author analyses the relations between the various factors – the state administration, municipal authorities and the local population. Here the tourist industry, investment interests, corrupt institutions and civil society all play their part.

Ivanka Petrova chose to research Belogradchik, a small town in northwest Bulgaria. Petrova investigates how local social and cultural resources are used in the work of a family tourist enterprise. The author looks for answers to questions such as: how its members identify with the town and its culture and how the work of the enterprise fits into the Belogradchik local context. At the focus of her paper are current societal practices: the local urban economy and the production of images and symbols.

Milena Benovska Sabkova's article analyses the identification processes of Bulgarian Muslims (Pomaks) in the small border town of Zlatograd in the far south of Bulgaria. The author points out the fluidity of ethnic and religious Muslim/Christian boundaries and how Bulgarian Muslims overcome them. The Christian identity is perceived as being more prestigious in the existing ethnic and religious classification. The paper focuses on many current problems of cultural herit-

age, such as the opening of an open-air ethnographic complex, and identification in frontier zones.

Ljiljana Gavrilović takes a broadly interpretative look at the problems of recognising and protecting the intangible cultural heritage of a town. The author gives a critical review of practice hitherto in implementing the Convention for Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (primarily based on the preservation of pre-modern elements), with a view to examining possibilities for a broader framework for the Convention as it applies to urban heritage.

Sonja Petrović examines selected fragments from the autobiographic memories of Djordje Trifunović (born 1934), a professor at the Philological Faculty of Belgrade University. The paper draws a picture of how Belgrade grew from a small to a large city, depicting in vivid colour relations between the centre and the outskirts, place and space, freedom of movement and daily life.

A view of the provincial border-town of Zaječar completes the contribution. Dejan Krstić examines current social and political processes in a small town in eastern Serbia, near the border with Bulgaria: a difficult economic situation, high unemployment, inadequate and corrupt local administration, depopulation and the specific features of identification in a peripheral area, but also the significant tourist potential the town possesses. In many aspects, Krstić's work dovetails with articles by the Bulgarian authors.

We hope that these papers will provide an opportunity for fresh, creative, dynamic reflection and writing on the town from aspects such as the urban heritage, identification processes in urban border areas, the importance of life histories, the exciting game of global vs. local, etc.